УДК 811.112.2'373.612

Стройкова С. А.,
старший викладач кафедри німецької філології
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА НІМЕЦЬКИХ ІХТІОНІМІВ

Анотація. Статтю присвячено описові особливостей ономасіологічної структури німецьких назв риб. Ономасіологічна структура дериватів-іхтіонімів містить ономасіологічну ознаку й базис, статус мотиватора в структурі знань, граматичні й акцентні показники. Окрім зазначених компонентів, ономасіологічна структура композитних назв риб фіксує тип відношень між ономасіологічними ознаками в мотиваційній базі. Для іхтіонімів-сполук інтерпретація ономасіологічної структури передбачає також вказівку на їхню синтаксичну організацію, граматичну й семантичну домінанту сполуки.

Ключові слова: іхтіонім, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ономасіологічна структура, ономасіологічний базис.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні дослідження значною мірою базуються на висвітленні проблеми зв'язку мови і свідомості та з'ясування співвідношення концептуальної й мовної, наукової й наївної картин світу. Іхтіологічна номенклатура є відображенням взаємодії наукових і наївних уявлень про світ певного народу. Отже, актуальність дослідження німецьких іхтіонімів зумовлена необхідністю встановити когнітивне підґрунтя творення найменувань риб у мові, що дає змогу з'ясувати техніки номінації риб і концептуалізацію риби в етносвідомості. Окрім того, дослідження здійснено в ракурсі провідних напрямів сучасної лінгвістики, як-от когнітивного термінознавства, когнітивної ономасіології та когнітивної семантики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення найменувань риб у науковій лінгвістичній літературі здійснено в різних аспектах. Іхтіоніми були об'єктом лексико-семантичних і словотвірних досліджень (О.Н. Бятікова, З.Н. Мірхаліков, Е.І. Пекшеєва, Ю.В. Халюков), значна кількість робіт присвячена розробленню етимологічного та мотиваційного аспектів іхтіонімів (К.О. Березовська, А.С. Герд, В.Т. Коломієць, В.В. Усачева), ономасіологічний, лексикографічний і деривaційний ракурс також неодноразово привертали увагу мовознавців (А.А. Берлізов, В.О. Боргояков, І.І. Ліпкевич, Н.Ю. Меркулов, Н.Г. Олесова). Однак номенклатура іхтіофауни в німецькій мові не підлягала аналізу в когнітивно-ономасіологічному аспекті, що зумовлює новизну нашої роботи.

Метою статті є аналіз ономасіологічної структури німецьких іхтіонімів.

Матеріалом дослідження послужили близько 3000 німецьких назв риб, вилучених з атласів "Die Meeresfische Europas" (упорядники Bent J. Muus і Jörgen G. Nelsen) [5], "Atlas der Meeresfische" (упорядники Rudie H. Kuiter і Helmut Debelius) [7], а також online-ресурсів [8].

Основним методом аналізу німецьких найменувань риб є методика когнітивно-ономасіологічного аналізу, розроблена О.О. Селівановою й апробована представниками її наукової школи на матеріалі різних мов (Я.В. Браницька, І.І. Казимір, В.В. Калько, О.В. Коновалова, Г.В. Кочерга, І.М. Литвин, Н.С. Рибалка, Г.А. Ярмоленко та інші). Метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження мотивації «як наскрізної в процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) різних компонентів структури знань про позначене» [4, с. 160]. Когнітивно-ономасіологічний аналіз здійснюється у два етапи. Перший етап у нашому дослідженні передбачає інтерпретацію ономасіологічної структури німецьких іхтіонімів. Другий етап полягає в моделюванні структури знань про позначене.

Виклад основного матеріалу. Термін «ономасіологічна структура» ввів чеський лінгвіст М. Докуліл і розглядав його як поєднання ономасіологічної ознаки (мотиватора, твірної основи) й ономасіологічного базису (словотвірного форманта). О.С. Кубрякова доповнила ономасіологічну структуру композитів предикатом або зв'язкою, які встановлюють між ознаками певний тип відношень [1, с. 14–15]. О.О. Селіванова, вважаючи ономасіологічну структуру знаковим результатом мотиваційного процесу [3, с. 244], розглядає ономасіологічну структуру більш широко. На думку дослідника, «формування ономасіологічної структури потребує залучення мотиву, мети номінаторів, а також проектування ономасіологічної ознаки чи ознак, ономасіологічного базису й імплікованої частини мотиваційної бази з урахуванням значення найменування на певну структуру знань про позначене» [4, с. 154].

Оскільки номінативні одиниці мають як природу слова, так і сполуки, то проблемним є трактування ономасіологічного базису. Для дериватів ономасіологічним базисом є афікс. За умови матеріальної відсутності ономасіологічного базису його реконструюють на підставі частиномовного статусу та словотвірного класу найменування. Для композитів до цього додається характер концептуального зв'язку між ономасіологічними ознаками. Ономасіологічним базисом сполук є їхня граматична структура [4, с. 154–155].

За номінативним статусом німецькі назви риб представлені непохідними одиницями, дериватами, композитами та складеними найменуваннями. Непохідними назвами риб є іменники, мотивація яких може бути встановлена за етимологічним словником. Наприклад, назва родини акул *Hai* запозичена в XVII столітті з нідерландського *haai*. Власне, нідерландське слово ґрунтується (як і шотландське *hoe* "*Hai*") на запозиченні з рівнозначного ісландського *hai*. Початково, можливо, "*Haken*" (*гачок*), оскільки в риби наявний гачкоподібний хвостовий плавець [6, с. 311].

Ономасіологічна структура німецьких дериватів-іхтіонімів містить ономасіологічну ознаку й базис, статус мотиватора в структурі знань, граматичні й акцентні показники. У масиві досліджуваних нами німецьких іхтіонімів деривати

представлені незначною кількістю. В їхніх ономасіологічних структурах відтворені типові ситуації поведінки й життєдіяльності риб: наприклад, ономасіологічна структура деривата *Schnapper* – іменник, з ономасіологічним базисом *-er*, що поєднується з мотиватором дієсловом *schnappen* – предикатом у структурі знань про позначене, при цьому в мотиваційній базі імпліковано знаряддя полювання» (“Vorne im Maul sitzen große Fangzähne. Der Schnapper lebt in den subtropischen Riffen, wo er seiner Beute auflauert und plötzlich zuschnappt” [8]); ономасіологічна структура німецького іхтіоніма *Gründling* – іменник чоловічого роду з ономасіологічним базисом *-ling*, поєднаний із мотиватором *Grund*, який відповідає показнику місця постійного перебування риби та супроводжується імплікацією предиката» (“…kleine, meist bodenlebende Fische des Flachwassers” [5, с. 224]).

Окрім того, ономасіологічні структури деяких німецьких іхтіонімів-дериватів є вторинними й залученими до німецької іхтіологічної номенклатури з номінативного класу назв людини з огляду на подібність поведінки риби й людини. Наприклад, німецький іхтіонім *Angler* – іменник з ономасіологічним базисом - *er* є вторинним знаком за подібністю його знаряддя полювання, частини тіла до артефакту (“Der erste Strahl der Rückenflosse ist in eine “Angel” umgewandelt, d.h., der Fisch schwenkt einen Köder über seinem Maul hin und her, um Fische anzulocken und diese mit großer Saugkraft zu verschlingen” [7, с. 116]). Ономасіологічною структурою німецької номенклатурної назви *Drescher* є іменник з ономасіологічним базисом *-er*, який поєднується з мотиватором дієсловом *dreschen* – предикатом у структурі знань про позначене. Мотиваційна база найменування створюється на підставі подібності поведінки риби під час полювання з працею молотника» (“Dieser Hai fällt vor allem durch den sehr langen oberen Teil der Schwanzflosse auf. Die vergrößerte Schwanzflosse nutzt der Hai vor allem für die Jagd, indem er mit ihr auf seine Beute einschlägt” [8]).

Щодо композитних німецьких найменувань риб, то їхня ономасіологічна структура містить постійні граматичні показники, порядок розташування компонентів, їхнє акцентологічне оформлення, словотворчий формант (ономасіологічний базис), форманти різних ступенів деривації з урахуванням їх семантичних функцій; ономасіологічні ознаки; валентний чи асоціативний зв’язок між ономасіологічними ознаками; тип відношень між формантом та ознаками; емотивний компонент як результат загальної мети номінації [2, с. 26–27].

Наприклад, ономасіологічна структура німецького композитного іхтіоніма *Korallenklimmer* (“Die kleinen Fische leben nahe von Korallen und verharren oft regungslos, gestützt auf ihre verdickten unteren Brustflossenstrahlen” [7, с. 567]) є іменником з інверсованим порядком розташування ономасіологічних ознак, з головним і допоміжним наголосом, словотворчим формантом - *er*, що виконує агентивну функцію. Композит має два мотиватори, що відповідають предикату й локативу у структурі знань про позначене. Ономасіологічна структура німецького номенклатурного найменування *Panzerwangen* ґрунтується на поєднанні ономасіологічних ознак – асоціатів донорських зон ЛЮДИНА й АРТЕФАКТИ на підставі зовнішньої схожості гештальтів (“Eine artenreiche Ordnung der stachelstrahligen Fische mit einer großen Knochenplatte unter dem Auge, die mit dem Kiemendeckel verwachsen ist und die “Wangen” bedeckt” [5, с. 164]).

Німецькі композитні назви риб є переважно двокомпонентними та трикомпонентними (*Sternhai, Regenbogenforelle*). Шість компонентів у німецьких композитних іхтіонімах є найбільшою кількістю компонентів у досліджуваній номенклатурі (*Dreipunkt-Langflossen-Stachelmakrele*).

Для німецьких найменувань риб-сполук, крім когнітивної специфіки ономасіологічних ознак, базису та їхнього зв’язку, передбачене визначення синтаксичної структури сполуки, її граматичної та смислової домінант [4, с. 154]. У масиві німецьких складених назв риб спостерігаємо різноманітні ономасіологічні структури. Кількість ономасіологічних ознак у таких сполуках коливається від двох (*Afrikanischer Hering, Riesiger Hausen*) до шести (*Breitköpfiger Siebenkiemiger Kammzähner*), з перевагою дво- та трикомпонентних назв. Синтаксичні структури німецьких іхтіонімів-сполук побудовано за такими моделями:

– N_2+N_1: *Cummings Barbe, Kesslers Gründling, Grahams Hechtling, Aristoteles’ Wels* (іменники в цих моделях можуть бути композитами, що збільшує кількість ономасіологічних ознак – $N_{(com)2}$+N_1: *Herzensteins Flunder, Schwanenfelds Barbe;* N_2+$N_{1(com)}$: *Kesslers Lammzunge, Sterbas Panzerwels, Bleekers Doktorfisch, Commersons Glasbarsch* (у наведених моделях композитні компоненти завжди є прізвищами людей, які досліджували відповідну рибу); $N_{2(com)}$+$N_{1(com)}$: *Sichelfleck-Panzerwels, Halsband-Falterfisch, Augenfleck-Riffbarsch*);

– ***Adj+N***: *Blauer Leng, Kleiner Stör, Gemeiner Hecht, Roter Thun* (сполуки, організовані за вказаними моделями, розширюються завдяки прикметникам-композитам та іменникам-композитам – $Adj_{(com)}$+***N***: *Mittelländische Makrele, Kleinköpfige Scholle, Ostsibirischer Dorsch, Fernöstliche Nawaga*; ***Adj***+$N_{(com)}$: *Kleiner Ährenfisch, Gemeiner Meerengel, Asiatischer Pfeilzahnhecht, Japanischer Sandfisch;* $Adj_{(com)}$+$N_{(com)}$: *Langhörniger Schleimfisch, Dünnschwänziger Seewolf, Kleinmäuliger Lippfisch*);

– ***PI+N***: *Quakender Salmler, Küssende Gurami, Fliegender Hering;* ***PI***+$N_{(com)}$: *Knurrender Zwerggurami; Knurrender Dornwels;* $PI_{(com)}$+$N_{(com)}$: *Eierlegende Zahnkarpfen, Lebendgebärender Hechtkärpfling, Rückenschwimmender Kongowels, Maulbrütender Kampffisch;*

– ***PII+N***: *gestreifter Marlin, gefleckter Rochen, punktierter Fundulus;* $PII_{(com)}$+***N***: *langgestreckter Salmer, schwarzgebänderter Brassen;* ***PII***+$N_{(com)}$: *gebänderter Kopfsteher, geängelter Lippfisch, gebuchteter Hammerhai;* $PII_{(com)}$+$N_{(com)}$: *gelbgesäumter Prachtkärpfling, blaugefleckter Zackenbarsch, schwarzgebänderter Buntbarsch*.

Збільшення ономасіологічних ознак у цих моделях відбувається завдяки трьом складникам композитів (*Marmorierter Beilbauchfisch, Indischer Fähnchenmesserfisch, Amerikanischer Kurzschwanzaal, Asiatischer Pfeilzahnhecht, gebänderter Zwergschilderwels*), прикметника-поширювача (*Großer Atlantischer Schwarzspitzenhai, Kleinmäuliger Kalifornischer Seestint, Südlicher Neunstachliger Stichling*) або іменника, що доповнює вихідну назву й може мати статус композита (*Spitzschwanz-Schlangenstachelrücken, Kleiner Schwarzmeer-Ährenfisch*).

Література:

1. Кубрякова Е.С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики. Теоретические основы словосложения. Пятигорск : ПГПИИЯ, 1988. С. 3–23.
2. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Наука, 1996. 245 с.
3. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Дозвілля-К, 2010. 844 с.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
5. Bent J. Muus. Die Meeresfische Europas. Stuttgart: KOSMOS Verlag, 1998. 336 s.
6. Duden Das Herkunftswörterbuch. Bd. 7 / [4., neu bearbeitete Auflage]. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Bibliographisches Institut, 2007. 960 s.
7. Rudie H. Kuiter. Atlas der Meeresfische. The Czech Rebublic: KOSMOS Verlag, 2009. 728 s.
8. Wikipedia: Die Frei Enzyklopädie. URL: http://www.wikipedia.de.

Стройкова С. А. Ономасиологическая структура немецких ихтионимов

Аннотация. Статья посвящена описанию ономасиологической структуры немецких названий рыб. Ономасиологическая структура дериватов-ихтионимов включает в себя ономасиологический признак и базис, статус мотиватора в структуре знаний об обозначаемом, грамматические и акцентные показатели. Кроме указанных компонентов, ономасиологическая структура композитов фиксирует тип отношений между ономасиологическими признаками в мотивационной базе. Для сложных названий интерпретация ономасиологической структуры предусматривает также указание на их синтаксическую организацию, грамматическую и семантическую доминанты сложного названия.

Ключевые слова: ихтионим, когнитивно-ономасиологический анализ, ономасиологическая структура, ономасиологический базис.

Stroykova S. Onomasiological structure of the German ichthyonyms

Summary. This article deals with the peculiarities of the German fish namings' onomasiological structure. Such onomasiological structure of derivative-ichthyonyms encompasses the onomasiological feature and basis, the status of motivator in the knowledge representation schemes, grammar and accentuating elements. Besides the above mentioned components, the onomasiological structure of the composite words fixes the type of relations between the onomasiological features in the motivational basis. The interpretation of the word-combinations' onomasiological structure also presupposes some indicators of their syntactic organization, grammar and semantic dominance.

Key words: cognitive-onomasiological analysis, ichthyonym, onomasiological structure, onomasiological basis.